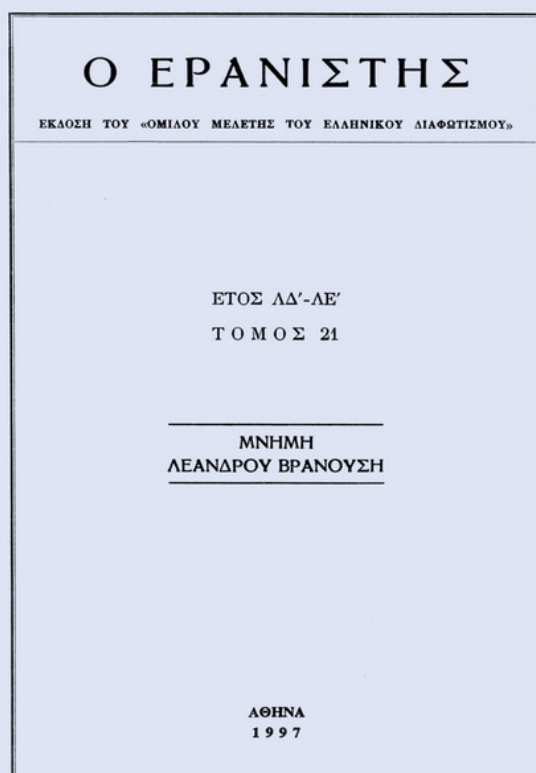

The Gleaner

Vol 21 (1997)

In Memoriam of Leandros Vranousis

Λαμπηδών πνευματικής ζωής στις παραμονές
του Αγώνα

Άλκης Αγγέλου

doi: [10.12681/er.215](https://doi.org/10.12681/er.215)

To cite this article:

Αγγέλου Ά. (1997). Λαμπηδών πνευματικής ζωής στις παραμονές του Αγώνα. *The Gleaner*, 21, 248–258.
<https://doi.org/10.12681/er.215>

ΛΑΜΠΗΔΩΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΑΓΩΝΑ

ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΑΓΩΝΑ δυο Ἡπειρώτες λόγιοι, ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας ἀπὸ τὰ Γιάννενα, καὶ ὁ Νεόφυτος Δούκας ἀπὸ τὴν Βιέννη, ἀλληλογραφοῦν. Ὁ Δούκας προσπαθεῖ νὰ πείσει τοὺς συντοπίτες του νὰ ἀνοίξουν ἓνα κοινὸ σχολεῖο στὰ Ζαγοροχώρια καὶ ζητάει, ὅπως εἶναι φυσικόν, τὴν μεσολάβηση τοῦ Ψαλίδα. Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1815 ὁ Ψαλίδας, ἀπαντώντας σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Δούκα, τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενον τῆς ὁποίας δὲν γνωρίζουμε, συνέθεσε ἓνα μακρότατον κείμενον, «μὴ ὀλόκληρη ἐπιστολιμαία διατριβή, φιλολογικὴ πραγματεία μὲ ἀξιώσεις, ὅπου ἐξέθετε ὅχι μόνον τὸ γλωσσικόν του 'πιστεύω', ἀλλὰ καὶ τὶς ἰδέες του γενικότερα πάνω σὲ πολλὰ θέματα τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ».¹ Τὸ κείμενον, γραμμένον σύμφωνα μὲ τοὺς γλωσσικοὺς κανόνες τῆς *Ρομέηκης* γλώσσας τοῦ Βηλαρᾶ, ἔχει μαχητικὸ καὶ ἐπιθετικὸ χαρακτῆρα ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχή: "Ελαβα ἓνα γράμμα σου σὲ γλῶσσα τέτοια, ὅπου πονθενά οὐδὲ κρύνεται, οὐδὲ μιλιέται, οὐδὲ μιλήθηκε ποτέ. Καὶ δὲ θὰ καταλάβαινα τί ἔγραφες, ἂν δὲν εἶχα μάθει αὐτὴν τὴν ψέφτικη γλῶσσα τώρα καὶ τριάντα χρόνια."²

Τὸ 1973 ὁ Λεάνδρος Βρανούσης ἀνατρέποντας τὴν γνώμη ποὺ ἐπικρατοῦσε ἕως τότε, «πὼς ὅσα χειρόγραφα βρέθηκαν γραμμένα κατὰ τὸ ὀρθογραφικὸ σύστημα τοῦ Βηλαρᾶ, ἀποδόθηκαν, γι' αὐτὸν καὶ μόνον τὸν λόγο, στὸν συγγραφέα τῆς *Ρομέηκης* γλώσσας καὶ θεωρήθηκαν αὐτόγραφα του», ἀπέδειξε³ ὅτι ὁ Ψαλίδας ἦταν ὁ πραγματικὸς συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς, ἣ ὁποία παρουσιάζει μὴ ἐνδιαφέρουσα προῖστορία καὶ ἱστορία.

Καὶ καταρχὴν ἡ προῖστορία: ὁ Βρανούσης διατυπώνει τὴν ἄποψη, πὼς «ὁ Βηλαρᾶς ἀπὸ τὴν Αἴρισα ἀπὸ ἔχει πληροφορηθεῖ καὶ ξέρεי πὼς ὁ Ψαλίδας ἐτοίμαζε τὴν κατὰλληλὴ ἀνταπάντησιν... καὶ παραπονιέται: Δὲν μοῦ ἔστειλες τὸ ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς σου πρὸς τὸ Δούκα. Ἔσκασα νὰ δῶ

1. Λεάνδρος Βρανούσης, «Κείμενα καὶ χειρόγραφα τοῦ Βηλαρᾶ καὶ τοῦ Ψαλίδου», *Νέα Ἑστία* 1115 (Χριστούγεννα 1973) 58.

2. *Ἐπιστολαὶ διαφόρων*. Ὁ πλήρης τίτλος ἀμέσως πρὶν κάτω στὸ κείμενον. Ἐδῶ σ. 249. Τὰ σχετικὰ παραθέματα ἔκρινα σκόπιμον νὰ μεταγράψω σὲ σημερινὴ γραφὴ.

3. *Ἐ.ἀ.*

τί τοῦ λές». ⁴ Ὁ Ψαλίδας, ὅπως ἦταν φυσικό, ἄλλωστε, ἱκανοποίησε τὴν ἐπιθυμία τοῦ φίλου του.

Ἡ ἱστορία τώρα: «Τὸ γράμμα ὅμως τοῦ Ψαλίδα πρὸς τὸ Δούκα», συνεχίζει ὁ Βρανούσης, «πολλοὺς μῆνες ἀργότερα ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι περιζήτητο καὶ νὰ κυκλοφορῇ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ Γιάννινα καὶ τὴ Λάρισα, τὸ ξέρουν στὴ Λαμία καὶ ἐτοιμάζονται νὰ τὸ προωθήσουν στὴν Κόρινθο, στὸν Γεώργιο Καλαρά. Τὸν μεθεπόμενον χρόνον, στὶς 18 Φεβρ. 1817, ὁ Ἰωάννης Οἰκονόμου ἀπὸ τὴ Λάρισα ἔγραφε στὸν Χριστόδουλο Κονομάτη, στὸ Ζητούνι: *Τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ψαλίδα πρὸς τὸν Νεόφυτον Δούκα ἔκτοτε ἔβαλα καὶ τὴν ἀντέγραφα· ὅθεν ἂν κάμῃ χρεία νὰ τὴν στείλῃς εἰς τὸν κύριον Καλαράν, γράψε με νὰ σὲ τὴν στείλω*». ⁵ Μὲ βάση τὰ δεδομένα αὐτά, πιστεύω ὅτι μπορούμε νὰ ὀδηγηθοῦμε σὲ ὁρισμένες διαπιστώσεις:

Διαπίστωση πρώτη: Μιὰ ἰδιωτικὴ ἐπιστολή, πρὶν φτάσει στὸν ἀποδέκτη, ἔχει γίνῃ γνωστὴ ὡς πρὸς τὸ γενικὸ περιεχόμενό της. Δικαιολογημένα: εἶναι πολὺ γενικότερο, ὁδηγεῖ στὸν πυρῆνα ἑνὸς μεζονος γιὰ τὴν ἐποχὴ θέματος, δηλαδὴ τοῦ γλωσσικοῦ, καὶ ἔχει ἀποδέκτη ἕναν κορυφαῖο ἀρχαῖστή. Ἡ διαδρομὴ της δὲν σταματᾷ ἐδῶ, στὴν γνωστὴ ξυνορίδα τῶν πρωτοπόρων ὁπαδῶν τῆς 'φυσικῆς', ὅπως τὴν ὀνοματίζουν, γλώσσας, παίρνει ἄλλες εὐρύτερες διαστάσεις, καὶ παύει ἔτσι νὰ ἔχει χαρακτηριστὶ ἰδιωτικῆς ἐπιστολῆς.

Διαπίστωση δεύτερη: Ἡ διαδρομὴ τὴν ὁποῖαν ἀκολουθεῖ ἡ ἐπιστολὴ ἔγινε κατὰ κάποιον τρόπο γνωστὴ κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια, ἀπὸ τὴν δημοσίευση τοῦ ὀγκώδους τόμου ἀλληλογραφίας μὲ τίτλο *Ἐπιστολαὶ Διαφόρων ἀντιγραφεῖσαι παρ' ἐμοῦ τοῦ Ἰωάννη Οἰκονόμου Λαρισαίου, 1823 Ἰουλίου 25, Λάρισα*. ⁶

Διαπίστωση τρίτη: Τὸ γενικότερο περιεχόμενον τοῦ τόμου αὐτοῦ ἀποδεικνύει ὅτι στὸν κυρίως ἐλλαδικὸ χῶρον ὑπάρχει μιὰ σταθερὴ ἐπιστολικὴ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα σὲ γνωστοὺς λογίους τῆς ἐποχῆς, λίγο ὡς πολὺ ὁμοῖδεάτες. Αὐτὴ ἡ στενὴ οἰκονομία ἐνδυναμώνεται ἀπὸ τὴν κοινότητα τῶν ἐπιδιώξεων: καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς γλώσσας.

Ἄν περιορισθοῦμε —πρὸς τὸ παρὲν τουλάχιστον— στὶς τρεῖς καὶ μόνον αὐτὲς ἐφεκτικὲς διαπιστώσεις, πιστεύω ὅτι μπορούμε νὰ ὀδηγηθοῦμε σὲ κάποια πρῶτα συμπεράσματα:

4. Αὐτ.

5. Αὐτ.

6. Ἡ ἔκδοσις ἔγινε τὸ 1964 μὲ «μεταγραφὴ, παρακολούθησι, πρόλογον Γιάννη Α. Ἀντωνιάδην» καὶ «φιλολογικὴ παρουσίασις, μελέτη, πίνακες Μ. Μ. Παπαϊωάννου».

Α' Μέσα στην περίοδο άκμης του Νεοελληνικού Διαφωτισμοῦ, αὐτὴ ἢ μέχρι τώρα γνωστὴ πρωτοβουλία ριζοσπαστικῆς προάσπισης τῆς δημοτικῆς γλώσσας ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Βηλαρά μετὰ τὴν *Ρομέηκη* γλώσσα παίρνει εὐρύτερο χαρακτήρα μέσα στὸν χῶρο ποὺ σημειώσαμε, ὥστε νὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ ἀναφερόμαστε πλέον σὲ ἓνα ὁμαδικότερο κίνημα, στὸ ὁποῖο εὐστοχα ἐδόθηκε ὁ χαρακτηρισμὸς 'Ἑλλαδικὸς δημοτικισμὸς'.⁷

Β' Οἱ διαθέσεις τῶν ἀνθρώπων τοῦ κινήματος δὲν εἶναι καθόλου θεωρητικές· ἀντίθετα, εἶναι ἐντελῶς πρακτικές, καὶ γιὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἔχουν μαχητικὸ χαρακτήρα. Τόσο μαχητικό, ὥστε ὁδηγοῦνται σὲ τοποθετήσεις ἀπολύτως καταλυτικές, ὅπως θὰ ἔχουμε τὴν εὐκαιρία νὰ διαπιστώσουμε, ὅταν θὰ ἀναφερθοῦμε στὸ περιεχόμενο.

Γ' Ἄν ὁ Τύπος εἶχε πάρει γιὰ τὸν Νέον Ἑλληνισμὸ τὶς διαστάσεις ποὺ εἶχε ἀναπτύξει σὲ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς χῶρες αὐτὴν τὴν ἐποχὴ, δὲν πρέπει νὰ ἔχουμε καμιάν ἀμφιβολία, πὼς τὸ κίνημα θὰ εἶχε χρησιμοποιήσει αὐτὸ τὸ μέσον γιὰ νὰ ἐκδηλωθεῖ.

Πρὶν ὅμως προχωρήσουμε στὴν συλλογιστικὴ αὐτὴ ἐπαγωγὴ, εἶναι ἀνάγκη νὰ σταθοῦμε γιὰ λίγο γιὰ νὰ ἐξετάσουμε τὸ θέμα καὶ ἀπὸ μιὰν ἄλλη σκοπιά. Δὲν πιστεύω, δηλαδή, νὰ ὑπάρχει καμιά ἀπολύτως ἀμφιβολία, πὼς ἂν θὰ θέλαμε νὰ χαρακτηρίσουμε ὁλόκληρη αὐτὴ τὴν ὑπόθεση δὲν πρέπει νὰ ἀπομακρυνθοῦμε ἀπὸ τὸν ὅρο 'πνευματικὴ ζωὴ'. Τὸ πρόβλημα τῆς γλώσσας μᾶς κατευθύνει στὴν βάση της. Μιὰ ἀνθρώπινη κοινότητα —μικρὴ εἴτε μεγάλη— με συνείδηση καὶ πίστη στὶς ἐπιδιώξεις της, θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀποφασιστικὴ ἀπομάκρυνση ἀπὸ ὅ,τι πιστεύει, ἐμποδίζει τὴν ἀξιοποίηση τῆς πνευματικῆς τροφῆς ποὺ παρέχει εἴτε ὁ εὐρύτερος χῶρος τῆς ἐκπαίδευσης εἴτε ἡ κοινωνία. Ὅταν κατεβαίνει λοιπὸν μαχητικὰ νὰ διεκδικήσει τὰ δικαίωμάτα τῆς 'φυσικῆς' τοῦ γλώσσας, εἶναι αὐτονόητο ὅτι σκοπεύει στὴν καρδιὰ τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ἐχει συνείδηση ὅτι ἡ γλώσσα δὲν εἶναι ἀπλῶς τὸ ἐργαλεῖο γιὰ τὴν ὀρθὴ κατανόηση, ἀλλὰ ὅτι συμπαρασύρει καὶ ὁλόκληρο τὸν συναισθηματικὸ πλοῦτο τοῦ ἀτόμου ποὺ τὴν ζεῖ.

Ἡ ἀποδοχὴ ὅμως αὐτὴ εἶναι ἀναπόφευκτο νὰ μᾶς ὁδηγήσει σὲ κάποιες συγκρίσεις. Πόση βαρύτητα νὰ ἀποδώσουμε στὴν κίνηση τῆς συγκεκριμένης αὐτῆς ομάδας, ὡς πρὸς τὴν συμβολὴ της στὴν γενικότερη πνευματικὴ ζωὴ τῆς ἐποχῆς, σὲ σύγκριση πρὸς τὴν ἐκτίμηση ποὺ μᾶς καλεῖ ὁ γνωστὸς παραδοσιακὸς τρόπος, νὰ ἀποτιμᾶμε δηλαδή τὴν πνευματικὴ ζωὴ μᾶς ἐποχῆς ἀπὸ μόνη τὴν παρουσία τοῦ ἐντύπου. Καὶ ὁ ὁποῖος

7. Βηλαράς, Ψαλίδας, Χριστόπουλος κ.ά., *Ἡ δημοτικιστικὴ ἀντίθεση στὴν Κοραϊκὴ* («Μέση Ὀδὸς», Εἰσαγωγή - ἐπιμέλεια Ἑμμ. Γ. Μοσχονᾶς, 1981, νστ' ἑ).

στό κάτω-κάτω, ἄλλωστε, εἶναι ἀπολύτως δικαιολογημένος. Γνωρίζω, ἀσφαλῶς, ὅτι ἐπιχειρῶ νὰ συγκρίνω ἀνόμοια. Ὅφειλω ὅμως νὰ δηλώσω ὅτι παρόμοια διαπίστωση μὲ ἀφήνει παντελῶς ἀδιάφορο. Ἄν οἱ ἐρευνητικές μου ἀπαιτήσεις μποροῦν νὰ ικανοποιηθοῦν μέσα καὶ ἀπὸ ἀνορθόδοξους ἔστω δρόμους, δὲν ἔχω κανέναν ἀπολύτως δισταγμὸ νὰ τοὺς ἀκολουθήσω. Ὁ λόγος παύει δηλαδὴ νὰ εἶναι περὶ μεθόδου καὶ γίνεται περὶ ἀποτελέσματος. Καὶ φυσικὰ νὰ ἀποδεχθῶ πῶς, ἐδῶ, ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα.

Μὲ ξεκαθαρισμένες πλέον τὶς προθέσεις μου, ἔχουμε τὴν δυνατότητα νὰ προχωρήσουμε συλλογιστικὰ ἓνα ἀκόμη βῆμα πρὸ πέρα. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ψαλίδα στὸν Δούκα ἦταν γνωστὴ ἀπὸ παλαιότερη δημοσίευση στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας. Δὲν εἶχε ὅμως, περιέργως, ἀξιοποιηθεῖ ἐπαρκῶς. Τὴν δυνατότητα αὐτὴ τὴν ἀπέκτησε πρόσφατα μὲ τὴν δημοσίευση τοῦ τόμου τῶν ἐπιστολῶν ποὺ ἀναφέραμε. Ἐντάχθηκε δηλαδὴ στὸ γενικότερο πλαίσιο τῆς ἐποχῆς της, καὶ μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν μᾶς ἀποκάλυψε ὁλόκληρη τὴν δυναμικὴ της. Στὸ σημεῖο ὅμως αὐτὸ θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ ὑπενθυμίσω ὅτι βρισκόμαστε τώρα μπροστὰ σὲ μιὰ δεύτερη ἀνορθόδοξια: ἡ ἔρευνά μας στηρίζεται σὲ ἐντελῶς ἀβέβαιο ἔδαφος. Διαθέτουμε μιὰ ἰδιωτικὴ ἀλληλογραφία, ἡ ὁποία θὰ μποροῦσε καὶ νὰ μὴν εἶχε διασωθεῖ. Μὲ ποιὸ ἀποτέλεσμα; Ὅλη ἡ ἐκτίμησή μας γιὰ τὴν ἀνασύσταση τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς ἐποχῆς νὰ στηριχθεῖ σὲ ὅ,τι καὶ μόνον προσφέρει ἡ ἀσφαλὴς χειραγωγία τῆς βιβλιογραφίας.

Στὸ σημεῖο ὅμως αὐτὸ ποὺ ἐφθάσαμε, τὰ ἐρωτήματα ποὺ προβάλουν ἀβίαστα τώρα εἶναι τόσο χτυπητὰ καὶ προκλητικὰ, ποὺ εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ μᾶς σταματήσουν. Ἐχουμε μπροστὰ μας ἔργα ὀγκώδη καὶ βαρυσήμαντα μὲ ἐξίσου βαρυσήμαντους καὶ ὑποσχετικούς τίτλους: Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, εἶναι κατὰ κανόνα ὁ τίτλος. Καὶ ἀναρωτιέται κανεὶς: Τί νὰ σημαίνει πλέον ὁ ὅρος Ἱστορία καὶ τί Νεοελληνικὴ λογοτεχνία; Καταρχὴν θὰ πρέπει νὰ ἀμφισβητήσουμε τὸν ὅρο Ἱστορία, ὅταν π.χ. τὸν συγκρίνουμε πρὸς τὴν ἀντίστοιχη χρῆση τοῦ προκειμένου γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση. Ἐκεῖ μελετάμε γεγονότα μὲ ἀλληλουχία, μὲ ὁμαδικὸ χαρακτήρα ποὺ ὁδηγοῦν σὲ κάποια ἀποτελέσματα καὶ ἐπιδέχονται κάποιαν ἐρμηνεία. Ἐδῶ τὸ ἀντίστοιχο ὕλικὸ εἶναι τὸ ἔντυπο, μὲ ἀτομικὸ χαρακτήρα, μὲ ἀβέβαιη ἀλληλουχία, καὶ μὲ ἀμφισβητούμενη ἐρμηνεία. Ὅσον ἀφορᾷ στὸν ὅρο λογοτεχνία, ἡ σύγχυση ἐδῶ ἀποβαίνει ἀπόλυτη. Ἡ ὀπτικὴ τῶν σημερινῶν ταξινομήσεων μεταφέρεται ἀθωότατα καὶ σὲ μιὰ περασμένη ἐποχὴ, χωρὶς καν νὰ ἀναρωτιόμαστε, ἂν μποροῦσε ὁ ἀναγνώστης τῆς ἐποχῆς νὰ διαπιστώσει τὴν εἰδοποιὸ διαφορὰ ἀνάμεσα π.χ. στὸν Ἐρωτόκριτο καὶ σὲ ἓνα συναξάρι, καὶ ἂν τυχὸν καὶ τὰ δύο τὰ ἔ-

βλεπε ως λογοτεχνία. Και πώς να μη τὰ ἔβλεπε, ἂν θεωρήσουμε βασικὸ στοιχεῖο τῆς λογοτεχνίας τὴν ἡδονή; Ἐνα κείμενο δηλαδὴ τῆς ἐποχῆς στηριζόταν κατὰ μέσον ὅρον στὸ θρησκευτικὸ στοιχεῖο καὶ στὸν διδακτισμό. Τὸ ἐρωτικὸ στοιχεῖο, ἐξάλλου, δὲν τοῦ ἦταν ἰδιαίτερα προσφιλές. Καὶ τὰ τρία αὐτὰ δεδομένα ἂν τὰ ἀντιστρέψουμε, θὰ μπορούσαμε νὰ υποστηρίξουμε ὅτι δίνουμε τὸ λογοτεχνικὸ στίγμα τῆς ἐποχῆς μας.

Μετὰ τὴν συνοπτικὴ αὐτὴ διαδικασία, μπορεῖ νὰ ἀμφιβάλλει κανένας σήμερα, πὼς εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον νὰ ἐμποδίσεις τὸν κοινὸν ἀναγνώστη νὰ σκεφθεῖ, ὅτι μὲ τὸν ὅρο Ἱστορία Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας βρίσκεται μπροστὰ σὲ ἓναν μύθο; Ἀκόμη καὶ μὲ τίς καλύτερες προϋποθέσεις, θὰ μπορούσα νὰ προσθέσω, ὅταν, δηλαδὴ, δὲν γίνεται ἀπλὴ παράθεση βιογραφικῶν καὶ ἐργογραφικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα, ἐπιπροσθέτως, διαχωρίζονται ἀπὸ αὐθαίρετες τομές.

Καὶ ἐδῶ, πάλι ἐπαναλαμβάνω, θὰ μπορούσε νὰ λήξει ὀριστικὰ τὸ θέμα καὶ νὰ συστήσουμε ἀπλῶς σὲ ὅσους θέλουν νὰ ἐξακολουθοῦν νὰ ἐπιμένουν πεισματικὰ στὴν συγγραφὴ ἔργων μὲ τὸν παραπλανητικὸ τίτλο Ἱστορία Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, εἴτε νὰ ἀλλάξουν τὸν ψευδεπίγραφον πλέον τίτλο, εἴτε καὶ νὰ παραιτηθοῦν ἀκόμη ἀπὸ μάταιες καὶ ζημιογόνες προσπάθειες. Δὲν θὰ σταματήσω ὅμως γιὰ τὸν ἀκόλουθο λόγο: Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ψαλῖδα, ποὺ ἀποτελέσει τὴν ἀφορμὴ σὲ αὐτὸ τὸ συλλογιστικὸ ξεδίπλωμα, παίρνει μὲ ἓνα δεύτερο προσεκτικότερο διάβασμα καὶ ἄλλες προεκτάσεις. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ γίνω ἀναλυτικότερος.

Στὸ δωδέκατο κεφάλαιο τῆς *Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας* μὲ τίτλο *Μερικὴ σύνθεση τοῦ ποιητικοῦ λόγου*, ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς κλείνοντας τὸ τέταρτο μέρος τοῦ βιβλίου του μὲ τὸ ἔργο τοῦ Βηλαρᾶ, ὁδηγεῖται στὴν ἀκόλουθη κατακλείδα, μὲ ἀφορμὴ τὴν παρατήρηση τοῦ ἄγγλου περιηγητῆ Holland, ποὺ συνοψίζει μὲ ἐπιτυχία τὴν περιγραφὴ τοῦ ἀνθρώπου: «Ὁ Βηλαρᾶς δηλαδὴ εἶναι πιά ὁ καινούριος ἄνθρωπος, μὲ τὸ γενναῖο φρόνημα. Ἡ μορφὴ τοῦ ἀγωνιστῆ φεγγρίζει μέσα στὴν περιγραφὴ... αὐτῇ. Ὑστερα ἀπὸ ἓναν ἐπίπονον δρόμο, ὁ ἑλληνισμὸς ἀρτιώθηκε καὶ παράγει ἀκέρειους ἀνθρώπους μὲ ἥθος ὑψηλὸ, πόθο ἐλευθερίας, ἰκανότητα καὶ θέληση ποὺ χρειάζεται γιὰ τὴν κατάκτησίν της· τὰ συστατικὰ αὐτὰ παρουσιάζονται σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα καὶ σ' ὅλες τίς τάξεις τοῦ ἑλληνισμοῦ· παρόμοια καὶ στίς πνευματικὲς του ἐκδηλώσεις. Ἡ σύνθεση τῶν δυνάμεων ποὺ ἔδωσε στὴν Ἑλλάδα τὴν ἐλευθερίαν, ἔχει παράλληλον τὴν σύνθεση τῶν δυνάμεων ποὺ ἐκφράζει τὴν συνείδηση τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς».⁸

8. Ἐκδ. 7η, 190.

Θὰ ἤθελα νὰ σᾶς συστήσω τώρα, ὅσο καὶ νὰ αἰφνιδιάξεστε ἀπὸ τὴν ἀνορθόδοξη γιὰ μιὰ Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας κατακλείδα στὴν ὁποίαν μᾶς ὡδηγεῖ ὁ Κ. Θ. Δ., νὰ διατηρήσετε τὶς ἐπιφυλάξεις σας, καὶ νὰ τὶς διατυπώσετε, ἀφοῦ προηγουμένως μὲ παρακολογήσετε στὶς συλλογιστικὰς προεκτάσεις, ποὺ πιστεύω ὅτι μπορεῖ νὰ πάρει μιὰ παρόμοια ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση προκειμένου γιὰ ἓναν λόγιον τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἀς ἐπανασυνδεθοῦμε ὅμως πρῶτα μὲ τὸ κυρίως περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς.

Ὁ Ψαλίδας ἀναπτύσσει καταρχὴν στὸν Δούκα τὴν γλωσσικὴ θεωρία του στὸ σύνολό της, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ ἐκείνην ποὺ εἶχε διατυπωθεῖ ἓνα χρόνο πρὶν στὴν *Ρομέκη* γλῶσσα τοῦ Βηλαρά, γιὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἔχω κανέναν λόγο νὰ μὴ δεχθῶ τὴν γνώμη τοῦ Βρανούση, ὅτι αὐτὸς ἦταν ὁ ἐμπνευστὴς της. Ἀν σταματοῦσε τὸ θέμα ἐδῶ, ἡ σπουδαιότητα τῆς ἐπιστολῆς θὰ ἦταν σχετικὴ. Ἀν τώρα δεχθοῦμε —καὶ δὲν βρίσκω τὸν λόγο νὰ μὴ τὸ κάνουμε— ὅτι οἱ χαρακτηρισμοὶ τῆς κατακλείδας τοῦ Κ. Θ. Δ. μποροῦν ἄνετα νὰ ἀφοροῦν καὶ στὸν Ψαλίδα, δημιουργεῖται τὸ ἐνδόξιμον νὰ τοῦ ἀποδοθεῖ ἓνας ἐντελὼς σημερινὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ὅσο καὶ νὰ φαίνεται ἀπὸ μιὰ πρώτη ματιὰ λεκτικὸ παιχνίδι, δὲν παύει νὰ ἐκφράζει τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας, μιᾶς ἐποχῆς ὀδυνηρῶν δοκιμασιῶν γιὰ τὸν πνευματικὸν κόσμον. Πνευματικὸς ἄνθρωπος λοιπὸν εἶναι ἐκεῖνος, ποὺ σκέπτεται σὰν ἄνθρωπος τῆς δράσης καὶ δρά σὰν ἄνθρωπος τοῦ πνεύματος.

Ὁ λόγος του λοιπὸν δὲν ἔμεινε ὑψηλὴ θεωρία· στόχος του εἶναι πάντοτε ἡ ἐκπαίδευση καὶ μιὰ εὐρύτερη ἀντίληψη γιὰ τὸν κοινωνικὸν ρόλον τῆς παιδείας. Ἔτσι ὅμως, καὶ μὲ σταθερὴ βάζη τὴν γλωσσικὴν θεωρίαν, ὡδηγεῖται στὴν ἀκόλουθον ἀπόφασιν: «Ἐπειδὴ [συμπερασματικὸς ἐδῶ ὁ σύνδεσμος] βιβλία ρωμείικα δὲν ἔχομε πολλά, χῶρια ἀπὸ τέσσερα, τὸν Ἐρωτόκριτον, ὁποῦ εἶναι ἄλλος Ὁμηρος, γιὰ νὰ μὴν εἰπῶ καλύτερος, τὸν Χριστόπουλον, ὁποῦναι νέος Ἀνακρέοντας, τὴν Ἐρωφίλην, καὶ τὴν Βοσκοπούλαν, καὶ ἂν εἶναι καὶ ἄλλο κανένα, τὰ τρία ἀπ' αὐτὰ στὴ νησιώτικῃ διάλεκτῳ, καὶ ὁ Χριστόπουλος στὴ στεριώτικῃ».⁹

Ἐδῶ θὰ πρέπει γιὰ λίγο νὰ σταθῶ καὶ νὰ ἐκφράσω καὶ πάλι τὴν ἀπορίαν —καὶ μόνον αὐτὴν;— πῶς ἓνα τέτοιο κείμενον, ποὺ πρωτοεῖδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος τὸ 1903, ἔμεινε γιὰ ἓναν περίπου αἰῶνα παντελῶς σχεδὸν οὐσιαστικὰ ἀσχολίαστο. Ὑπάρχει μόνον μιὰ σχετικὴ δικαιολογία, γιὰ νὰ εἴμαστε δίκαιοι: δὲν γνωρίζαμε πρὶν ἀπὸ τὴν δημοσίευσιν τοῦ τόμου Ἐ-

9. Ἔ.ἀ., 251.

πιστολαὶ διαφόρων τὴν ἱστορία τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς, ὅπως τὴν ἐξέθεσα στὴν ἀρχή. Τώρα ὅμως ἔχουμε πληροφορηθεῖ καὶ τὴν τόσο σημαντικὴ διαδρομὴ της, ὅσο καὶ τὸν δραστικὸ ρόλο ποὺ πρέπει νὰ ἔπαιξε στὸ κύκλωμα τοῦ Ἑλλαδικοῦ Δημοτικισμοῦ· μᾶς εἶναι γνωστό, ἐξἄλλου, πὼς ὁ συντάκτης της εἶχε ταυτίσει τὴν πορεία του στὸ γλωσσικὸ μὲ τὸν ὁμοϊδεάτη του, καὶ εἶχαν σχεδιάσει ἓνα κοινὸ μαχητικὸ κείμενο ὡς συνέχεια τῶν προσπαθειῶν τους, τὸ ὁποῖο ὅμως δὲν εὐτύχησε νὰ δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος.¹⁰ Μιὰ τέτοια ὅμως ζυνωρίδα λογίων, ὅπου ὁ ἕνας μοιάζει νὰ συμπληρώνει τὸν ἄλλον στὸ εὐρύτερο φάσμα τοῦ πνευματικοῦ χώρου —δημιουργικὸς λόγος καὶ στοχασμὸς— καὶ ἡ ὁποία βρίσκεται στὴν κορυφὴ τῆς πνευματικῆς ἱεραρχίας τῆς ἐποχῆς τους, εἶναι ἀδιανόητο νὰ μὴ σταματήσει τὸν σημερινὸν ἀναγνώστη, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὶς ἀπορίες ποὺ ἐγείρει μιὰ παρόμοια κατάρθεση.

Καὶ πρέπει νὰ δηλωθεῖ καταρχήν, πὼς εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ὅπου ὁ ἑλλαδικὸς Ἑλληνισμός, ἀφοῦ ἔχει ἤδη συμπληρώσει ὁ Ἐρωτόκριτος μιὰ λαμπρὴ ἐκδοτικὴ διαδρομὴ ἐνὸς αἰῶνα, τοῦ ἀπονέμει μιὰ τόσο ξεχωριστὴ τιμὴ. Ποῦ ὀφείλεται; Δὲν θὰ ἦταν ἴσως παρακινδυνευμένο —μιὰ καὶ δὲν ὑπάρχουν συγκεκριμένες σχετικὲς πληροφορίες— νὰ διατυπωθεῖ συνοπτικά, ὅπως ἀπαιτεῖ ὁ χώρος, ἡ ἀκόλουθη ἄποψη: ὁ Ψαλίδας, μὲ δεδομένη τὴν ἀνυπαρξία λόγιας πνευματικῆς παράδοσης στὴν Κρήτη, δέχεται πὼς ὁ Ἐρωτόκριτος, καθὼς καὶ στὸ σύνολό της ἡ κρητικὴ λογοτεχνία, εἶναι γέννημα τῆς ‘φυσικῆς’ γλώσσας τῆς ἐποχῆς του, τὴν ὁποία θεωρεῖ ὅτι ἀνήκει στὴν ‘νησιώτικη’, ὅπως τὴν ἀποκαλεῖ, παράδοση, σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴν ‘στεριώτικη’, τὴν ὁποίαν ἐκφράζει ὁ Χριστόπουλος. Αὐτὸ καὶ μόνον, πιστεύω, εἶναι ἀρκετὸ ὥστε νὰ προκαλέσει τὴν ἀμέριστη ἐκτίμησή του. Δικαιολογημένα. Ἐκφράζει μιὰ πραγματικότητα ποὺ ἐπιβεβαιώθηκε ἀπόλυτα μετὰ ἓναν αἰῶνα, μέσα ἀπὸ τὸ κίνημα τοῦ Ψυχάρη. Μποροῦμε τώρα ἀβίαστα δίπλα σὲ αὐτὴν τὴν ἐκτίμηση νὰ προσθέσουμε καὶ τὴν τουλάχιστον ἰσοδύναμη λογοτεχνικὴ ἐκτίμηση πρὸς τὸ ἔργο αὐτὸ καθεαυτό. Ἀνεξάρτητα λοιπὸν πρὸς τὴν ἀνυπαρξία λογοτεχνικοῦ ἔργου ἀπὸ μέρους του, καὶ μόνον ἡ στενὴ πνευματικὴ σχέση ποὺ τὸν συνδέει μὲ τὸν Βηλαρά, θὰ μπορούσε νὰ μαρτυρήσει γιὰ τὸ μέτρο τῶν σχετικῶν ἀποτιμήσεών του.

Αὕτῃ εἶναι μόνον ἡ θετικὴ πλευρά. Ἀπὸ ἐδῶ ὅμως πηγάζει, ἀπὸ ἀντιδιαστολή, καὶ ἡ ἀρνητικὴ. Καὶ ἂν μὲν ἦταν ἀπλῶς γενικὴ καὶ ἀόριστη δὲν θὰ μᾶς σταματοῦσε· ὅταν ὅμως γίνεται συγκεκριμένη καὶ ἐπώνυμη, τότε τὸ ἐνδιαφέρον διογκώνεται. Ἀξίζει ὅμως νὰ ἀκούσουμε τὴν προσωπικὴ

10. Βρανούσης, ἑ.ά.

του κατάθεση: «Τ' ἄλλα ὅμως, ὅπου γκνλιοῦνται ἐδῶ καὶ κεῖ, καὶ ὅπου λέγονται ρωμέικα, καὶ ἐλληνικά, ὅ,τι ἄλλο θέλεις, εἶναι, ἐπειδὴς σ' αὐτὰ κάθε κατεβατὸ ἔχει κι ἄλλη γλώσσα, ἢ δύο τρεῖς, ἤγουν ψευτοαττικὴ, Φραντζέζικη, καὶ Ἰταλική, καὶ χρειάζονται καὶ δύο τρεῖς γραμματικὲς [...] *Κι ἂν κανένας ἀμφιβάλλει σ' αὐτὰ ὅπου λέω, ἃς ρίξει μιὰ ματιὰ στὴν Ἀστρονομία τοῦ Λαλάνδη, στὴ Λογικὴ τοῦ Κοντιλιάκη, στὴ Φιλοσοφία τοῦ Σοάβη, στὸν μιξοσόλιζο Θουνκιδίδη, στὴ Γενικὴ Ἱστορία τοῦ Μηλιώτη, στὰ Προοίμια τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Παρισιοῦ, στὲς Πειραματικὲς Φυσικὲς Κούμα, καὶ Βαρδαλάχου, καὶ στ' ἀποδέλοιπα, γιὰ νὰ πληροφορηθεῖ, ἐπειδὴς αὐτὰ λέγονται ρωμέικα, καὶ ἔχουν μονάχα ὀλίγες λέξεις ρωμέικες μὲ σχηματισμὸ ἀττικὸ, καὶ φράσεις ψευτοαττικὲς, Ἰταλικὲς καὶ Φραντζέζικες, καὶ ρωμέικη οὐδεμία!*»¹¹

Δὲν χρειάζεται νὰ ὀδηγηθοῦμε σὲ λεπτομέρειες, ἀφοῦ καὶ μόνον οἱ τίτλοι τῶν ἀναφερομένων ἔργων μαρτυροῦν πῶς ὁ Ψαλίδας, στὸ ὄνομα τῆς γλωσσικῆς του ὀρθοδοξίας, διαγράφει τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν ἐκπροσώπων τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, ποὺ μὲ τὸ μεταφραστικὸ εἶτε δημιουργικὸ ἔργο τους εἶχαν θεμελιώσει τὸ κίνημα τὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια. Καὶ δὲν διαγράφει ἀπλῶς, ἀλλὰ ἡ σύσταση ποὺ γίνεται πρὸς τοὺς κατόχους τους μοιάζει νὰ ξεπερνάει κάποια ὅρια: «Ὅποιος τάχει, ἢ ἃς τὰ κάψει, ἢ ἃς τὰ δώσει νὰ κλουριάσουν τυροί, καὶ χαβιάρι, ἂν δὲν τὰ θέλει γιὰ στολὴ τῆς βιβλιοθήκης του».¹²

Ἡ ἐπιθετικὴ αὐτὴ στάση τοῦ Ψαλίδα, ἔτσι ὅπως γενικεύεται καὶ συγκεκριμενοποιεῖται τώρα, ἐμφανίζει πλεόν δύο διαστάσεις: τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν ρεαλιστικὴ. Ἄς σταθοῦμε καταρχὴν καὶ κατὰ προτεραιότητα στὴν πρώτη. Ἄν δὲν ξεκαθαρίσουμε, ἢ ἀκριβέστερα, ἂν δὲν ὀριοθετήσουμε —κατὰ κάποιον τρόπο, πάντοτε— αὐτήν, δὲν θὰ εἶναι εὐκόλο νὰ προχωρήσουμε στὴν δεύτερη. Δυστυχῶς, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον προσπαθήσαμε ἕως τώρα νὰ ἐρμηνεύσουμε τὸ πνεῦμα μιᾶς ἐποχῆς, δὲν μᾶς ἐβοήθησε ὥστε νὰ τὴν πλησιάσουμε· θὰ ἔλεγα μάλιστα τὸ ἀντίθετο: τὴν πλησιάσαμε στεγνά, τυπικὰ καὶ ἀδιάφορα, λὲς καὶ εἴχαμε νὰ κάνουμε —παιδικὴ ἀρρώστια στὴν ἔρευνα— μὲ σημερινούς ἀνθρώπους. Ὁ ἐρευνητής, δηλαδή, μετέφερε συχνὰ τὴν δική του πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ φτώχεια σὲ ἄτομα μιᾶς ἀλλοτινῆς ἐποχῆς. Καὶ γιὰ νὰ γίνω —συγκριτικὰ ὅμως— πιὸ συγκεκριμένος: Μιὰ ἐργασία, ὅπως αὐτὴ τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ψυχολογικοὶ παράγοντες τοῦ Εἰκοσιένα*, λείπει ἀκόμη παντελῶς γιὰ τὴν λογιосύνη τοῦ Διαφωτι-

11. Ὡ.ἀ., 251.

12. Αὐτ.

σμοῦ μας. Πῶς εἶναι συνεπῶς δυνατόν νά ἐρμηνεύσουμε τήν συμπεριφορά, ἃς ποῦμε, τοῦ Ψαλίδα πρὸς τόν Κοραή, ὅταν μὲ μιὰ μονοκονδυλιά ἀπορρίπτει ὁλόκληρο τὸ βασικὸ ἔργο ἐκείνου, δηλαδή τήν *Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη*; "Όταν μάλιστα μᾶς εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπιστολικὴ σχέση πού διατηροῦσαν τήν ἐποχὴ ἐκείνη, ὅπου ὁ Κοραὴς μεριμνοῦσε νά ικανοποιεῖ τίς ζητήσεις τοῦ Ψαλίδα σὲ βιβλία;¹³

Οἱ βασικοὶ λόγοι πού ἐμφανίζονται ἐδῶ εἶναι ὥριμοι καὶ ἔχουν ζήσει μιὰ σημαντικὴ περίοδο τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, δηλαδή τήν δεκαετία 1790-1800· ἔχουν κατὰ κάποιον τρόπον λοιπὸν δοκιμασθεῖ μὲ τήν *μάχη* τῶν φυλλαδίων'. Ὁ Ψαλίδας εἰδικότερα μὲ τὰ *Καλοκινήματα* εἶχε προκαλέσει τέτοια ἀλυσιδωτὴ ἀντίδραση, τήν ὁποία δὲν θὰ ἐδίσταζα νά χαρακτηρίσω ὡς τήν σημαντικότερη, ἀπὸ κάθε ἄποψη, γιὰ τήν ἐποχὴ. Ὁ τρόπος ἰδιαίτατα μὲ τὸν ὁποῖον τὸν ἀντιμετώπισε ὁ Ἀθανάσιος Πάριος στὸ φυλλάδιό του *Ἐλεγχος τοῦ ψευδοταλανισμοῦ τῆς Ἑλλάδος*, ξεπερνάει σαφῶς κάποιους μέσους ὅρους, ἔστω καὶ γιὰ τήν ἐποχὴ, μιὰ περίοδο βίαιη, κυρίως στὸν λόγο καὶ λιγότερο στὶς πράξεις.¹⁴ Καὶ ἃς μὴ μᾶς ἐκπλήσσει. Δὲν μάχονται στὴν οὐσία γιὰ προσωπικά, ὕλικά συμφέροντα· μάχονται κυρίως γιὰ ιδέες. Κάτι ὅμως πού δὲν μπορούμε νά καταλάβουμε σήμερα, ὅσο καὶ νά διατηροῦνται στὴν ἐποχὴ μας ἀκόμη κάποιοι σχετικοὶ ἀπόηχοι, εἶναι ὅτι ὁ χῶρος στὸν ὁποῖον ἐκδηλώθηκε αὐτὴ ἡ διαπάλη εἶναι ὁ γλωσσικός. Φαινόμενο, ἃς ἔχουμε ὑπόψη μας, διεθνές, διαπιστωμένο καὶ συνεπῶς δὲν ἐπιχωριάζει, ὥστε νά μᾶς ἐπιτρέψει νά ἐπιμεινουμε. Θὰ σταματήσω ὅμως στὴν εἰδοποιὸ διαφορά του γιὰ τήν ἐποχὴ πού μᾶς ἐνδιαφέρει. Καὶ αὐτὴ εἶναι θεωρῶ ἐμφανής.

Ὁ Νέος Ἑλληνισμὸς ἄργησε νά ἀνακαλύψει τὸ παρελθόν του, καθὼς ἄργησε ἐπίσης νά τὸ συνδέσει καὶ μὲ τὸ παρόν του. "Όταν συνειδητοποίησε καὶ τίς δύο αὐτὲς πλευρὲς τοῦ προβλήματός του, τὸ βάρος πού ἐκλήθηκε νά σηκώσει ἦταν δυσανάλογα μεγάλο πρὸς τίς δυνάμεις πού διέθετε. Ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά, ἡ ἐποχὴ ὅπου ἀντιμετωπίζει τὸ πρόβλημά του, συμπίπτει μὲ τήν παρουσία τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ὁ τελευταῖος αὐτός, μὲ τήν γενικὴ ἀναθεωρητικὴ τάση πού τὸν διέκρινε, ἐδυσκόλεψε πολὺ περισσότερο τὴν κατάσταση. Τὸ θέμα καὶ τὸ πρόβλημα ἀποκτοῦσε πλέον καὶ κοινωνικὸ χαρακτήρα. Καὶ ἐνῶ ἡ ἐκπαίδευση μπορούσε ἕως τώρα νά πορεύεται, χωρὶς νά προβληματίζεται, μέσα σὲ ἓναν ἀσαφὴ παραδοσιακὸ

13. Α. Κοραὴς, *Ἀλληλογραφία*, ΟΜΕΔ.

14. Βλ. τὰ σχετικὰ Ἀλκης Ἀγγέλου, «Περὶ ἀγίων, εἰκόνων καὶ θαυμάτων», *Νεοελληνικὴ παιδεία καὶ Κοινωνία*, ΟΜΕΔ, 1995, 59 ἔ.

δρόμο, ἀρχίζει πλέον νὰ ἀπαιτεῖ καὶ νὰ διεκδικεῖ στὸ ἐξῆς πλήρη τὰ δικαιώματά της, ξεκινώντας, φυσικά, ἀπὸ τὴν γλώσσα.

Ἄς μὴ λησιμονοῦμε, ἐξάλλου, ὅτι ζοῦμε σὲ μιὰν ἐποχὴ, ὅπου ὁ μεσσιανισμὸς εἶναι τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν φορέων τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Μὲ ἓνα τόσο μεγάλο σὲ ὄγκο καὶ διάρκεια γλωσσικὸ παρελθόν, μὲ ἓνα τόσο αἰσιόδοξο, ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριὰ παρόν, εἶναι φυσικὸ νὰ γεννηθεῖ ὅλη ἡ κλίμακα ἀπόψεων, ἀπὸ τὸν ἄκρατο ἀρχαϊσμὸ ἐνὸς Νεόφυτου Δούκα, ἕως τὸν ἄκρατο δημοτικισμὸ τοῦ ζεύγους Βηλαρᾶ-Ψαλίδα. Μὲ ἀποτέλεσμα τὰ δύο αὐτὰ ἄκρα νὰ συναντιῶνται καταλήγοντας στὸ ἴδιο δόγμα: Ὁ Δούκας πρεσβεύει ὅτι ἡ κατάκτηση τῆς ἀρχαίας γλώσσας θὰ μᾶς ὀδηγήσει στὴν κατάκτηση καὶ τοῦ ἀρχαίου πνεύματος, ἐνῶ ἡ Ξυωρίδα πρεσβεύει ἀντίθετα ὅτι τίποτε δὲν εἶναι ἐφικτό, ἂν δὲν προσφέρεται στὴν φυσικὴ γλώσσα. Ἡ δικαιοσύνη ὅμως ἀπαιτεῖ νὰ ἀναγνωρίσουμε καὶ στίς δύο αὐτὲς ἀκράτεις παρατάξεις —ὅπως καὶ στίς ὑπόλοιπες, ἐννοεῖται— ἓνα κοινό, μεγάλο χαρακτηριστικόν: τὸ πάθος καὶ ἡ ὀξύτητα ὑποδαυλίζονται ἀπὸ ὑγιὴ κίνητρα. Κανένας δὲν μπόρεσε ἕως τώρα νὰ τοὺς ἀμφισβητήσῃ τόσο τὴν ἀνιδιοτέλεια τῶν κινήσεών τους, ὅσο καὶ τὴν λαχτάρα τους γιὰ τὴν κοινὴ προκοπή. Ἄν αὐτὰ τὰ ἀρνηθοῦμε, τότε εἶναι σὰν νὰ ἀρνούμαστε τίς πνευματικὲς ρίζες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης. Ὅχι, ἐπειδὴ στὸν χαρακτηρισμὸ αὐτὸν μᾶς ὀδηγεῖ τὸ ἀντίστοιχο βασικὸ ἔργο τοῦ Mornet, ποὺ ἀναφέρεται στίς ρίζες τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ἀλλὰ ἐπειδὴ καμιά πραγματικὴ ἐπανάσταση δὲν ἔγινε χωρὶς πνευματικὲς ρίζες. Κατ' αὐτό, ἄλλωστε, δὲν διαφέρει μιὰ ἐπανάσταση ἀπὸ μιὰν ἀνταρσία;

Μὲ τὸν τρόπον ὅμως αὐτόν, μὲ τὸν ὁποῖον ἀναπτύχθηκε ἡ ἀλληλουχία τῶν συλλογισμῶν, ὀδηγηθήκαμε φυσιολογικὰ νὰ συνδέσουμε τὸν Ἀγῶνα μὲ τὸ θέμα μας καὶ κατὰ συνεκδοχὴ καὶ μὲ τὸ κίνημα τοῦ Ἑλλαδικοῦ Δημοτικισμοῦ. Ἄν αὐτὸ ἐπιτεύχθηκε πραγματικά, τότε δὲν βρίσκω τὸν λόγον νὰ προχωρήσουμε πρὸ πέρα γιὰ νὰ ἀναζητήσουμε τὸ περιεχόμενον τοῦ ὅρου πνευματικὴ ζωὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ. Ὁ Μ. Ι. Γεδεών, ποὺ στάθηκε στὴν πρωτοπορία γιὰ πολλὰ ἐρευνητικὰ θέματα, μᾶς ἐχάρισε καὶ αὐτὴν τὴν πρώτη γεύση. Τὸ 1930 μὲ ὁμιλία του στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν μὲ τίτλο *Λυκανργὲς πνευματικῆς κινήσεως παρ' ἡμῖν*, ὀριοθέτησε τὸ θέμα στίς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰῶνα στὴν Θεσσαλονίκη στὴν φιλοσοφικὴ διαπάλη τῶν λογίων τῆς πόλης. Ἡ ἰδέα του καὶ ἡ ἐφαρμογὴ της ἦταν πραγματικὰ ἐπιτυχεῖς.¹⁵ Ἀναρωτιέμαι λοιπὸν μὲ τὴν σειρά μου: ἡ διαπάλη τῶν ἰδεῶν δὲν εἶναι τὸ κυριότερο χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴν παρουσία πνευματικῆς ζωῆς,

15. *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 5 (1930) 49 ἑ.

και όχι απλώς ή εκθεση και προβολή κάποιας ιδεολογίας, χωρίς όμως αντίβαρο; Γιατί καμιά καινούρια ιδέα δεν εθεμελιώθηκε χωρίς να περάσει προηγουμένως από την βάσανο τῆς δοκιμασίας.

Ἄν λοιπὸν θέλουμε νὰ μιᾶμε μὲ ἀξιώσεις γιὰ Ἱστορία Λογοτεχνίας, πῶς μπορούμε νὰ ἀπομονώσουμε καὶ νὰ στεγανοποιήσουμε μιὰν ἱστορία λογοτεχνίας, ἀναλαμβάνοντας νὰ καταγράψουμε αὐτὸ τὸ φαινόμενο ποὺ λέγεται Ἱστορία καὶ εἶναι ἡ ἀποτύπωση τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς, ὅταν τὴν ἀποστεροῦμε ἀπὸ τὸ κύριο συστατικὸ της ποὺ εἶναι ἡ πνευματικὴ ζωή;

ΑΛΚΗΣ ΑΓΓΕΛΟΥ